

КОНФЛІКТ У СИСТЕМІ “ВЧИТЕЛЬ-УЧЕНЬ”: ВИДИ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Статья посвящена анализу конфликтных педагогических ситуаций, исследованию причин их возникновения в системе “учитель-ученик” и последствий, к которым они приводят.

Ключевые слова: конфликт, конфликтная педагогическая ситуация, типы конфликтов.

The article is devoted to the analysis of the conflict pedagogical situations, to the investigation of the reasons of their origin in the system “teacher-pupil” and the results to which they lead.

Key words: conflict, the conflict pedagogical situation, the types of conflicts.

Взаємодія вчителя з учнями відбувається в різних ситуаціях. Найчастіше ці ситуації моделює і створює вчитель та застосовує їх у педагогічних цілях для організації навчальної діяльності, для науково обґрунтованого структурування взаємної діяльності, для впливу на школярів. Такі ситуації називаються педагогічними. Нерідко вони можуть носити конфліктний характер.

Взагалі, “конфлікт (від лат. conflictus) у загальному вигляді визначається як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів чи суб’єктів взаємодії” [1].

Традиції накопичення конфліктологічних ідей мають багатовікову історію. Перші цілісні концепції конфлікту з’явилися на зламі XIX–XX століть, проте і в попередні сторіччя вчені пропонували своє бачення природи цього феномену, шляхів запобігання і вирішення конфліктів. У психології поки не склалося загальноприйнятого розуміння суті конфлікту. Одні автори трактують його як зіткнення, протидію, суперечність. Інші розуміють конфлікт як вид спілкування, ситуаційну несумісність, ситуацію незнайденого виходу, тип конкурентної взаємодії.

Дослідженням конфліктних ситуацій у вітчизняній психології займалися Л. А. Петровська, А. Я. Анцупов і А. І. Шипілов, А. А. Єршов, Н. В. Грішина, А. Г. Ковальов. Розв'язання проблеми запобігання педагогічних конфліктів започатковано у роботах Аралової М. А., Бабосова Є. М., Беззубко Л. В., Бойкова О. В., Бунтовської Л. Л., Ващенко І. В., Дубчак Г. В., Кушнірюка В. М., Лук'яненко Н. Д., Пірен М. І., Поєнко О. М., Щербини Т. В., які вирізняють шляхи запобігання конфліктів у професійній діяльності.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що конфлікти в житті окремих людей, колективів, суспільства в цілому відіграють значну роль. Особливе значення має дослідження конфліктів у системі “вчитель-учень”. Саме у школі відбувається становлення дитини як особистості, і конфлікти значно впливають на це. Для зниження негативних наслідків конфлікту необхідно вміти правильно виявляти їх причини, керувати протіканням і розв'язанням, знижувати рівень конфліктного протистояння.

Метою статті є дослідження конфлікту у системі “вчитель-учень”, що передбачає вирішення таких **завдань**: узагальнити причини виникнення конфліктних ситуацій; проаналізувати наслідки, до яких вони призводять.

В основі будь-якого конфлікту лежить ситуація, що включає або суперечливі позиції сторін з якогось приводу, або протилежні цілі чи засоби їхнього досягнення в певних обставинах, чи незбігання інтересів, бажань, потягів опонентів і т. п. Конфліктна ситуація, таким чином, містить суб'єкти можливого конфлікту і його об'єкт. Щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний інцидент, коли одна із сторін починає діяти, притискуючи інтереси іншої сторони. Якщо протилежна сторона відповідає тим же, конфлікт з потенційного переходить в актуальний [1].

О. С. Чернишов наголошує, що конфліктна педагогічна ситуація — це короткочасна взаємодія учителя з учнем (колективом класу) на основі протилежних норм, цінностей та інтересів, яка супроводжується значними емоційними проявами та спрямована на перебудову взаємовідносин, що склалися (в кращий чи гірший бік).

Не дивлячись на короткочасність, конфліктна педагогічна ситуація глибоко порушує дві форми активності людини: взаємодію, тобто видиму поведінку, і взаємовідносини — приховані від очей психологічні реалії (установки, очікування, емоційні реакції) [2: 7–8].

Конфліктують з учнями вчителі з негнучким мисленням, стереотипністю оцінок, шаблонним підходом до їх запитів та інтересів, нездатністю оцінювати об'єктивність вимог до учнів. Особливо небезпечні їх недовіра і підозра. Свою прискіпливість до учнів вони вважають вимогливістю, а вимогливість до себе з боку учнів сприймають як посягання на авторитет.

Кожна помилка вчителя при вирішенні конфліктів травмує учнів, вселяє недовіру до нього, порушує систему взаємин між ними. У педагога виникає глибокий стресовий стан, незадоволення своєю працею, нездорове усвідомлення залежності професійного самопочуття від поведінки учнів. Керівники шкіл часто звинувачують вчителя у виникненні конфліктів, а вчитель свою провину визнає рідко. Найчастіше вони трапляються в учителів, які цікавляться лише рівнем засвоєння предмета.

Досліджуючи проблеми розв'язання міжособистісних конфліктів у школі, О. М. Поєнко стверджує, що в загальному плані причинами педагогічних конфліктів можуть бути певні дії та характер спілкування вчителя, а також загальні обставини у школі, а саме: 1) неможливість вчителя прогнозувати на уроці поведінку учнів; 2) несподіваність їх вчинків, що порушує запланований хід уроку, викликає у вчителя роздратованість та прагнення якими завгодно засобами перешкодити цьому; 3) недостатня інформація про причини того, що відбулося, ускладнює вибір оптимальної поведінки та відповідного обставині тону звернення; 4) прагнення будь-якими засобами зберегти свій соціальний статус [3: 19–20].

Ситуація на уроці доходить до конфлікту, як правило, із невстигаючим учнем. Тому в інтересах вчителя виявляти до них особливу увагу, своєчасно надаючи їм допомогу.

Буває, що конфлікт виникає внаслідок покарання за недисциплінованість на уроці поганими оцінками з предмета. Це не тільки консервує особистий конфлікт, а знижує зацікавленість в учня до предмета. Немало конфліктів спричинює низький рівень педагогічного спілкування вчителів, які не можуть своєчасно зупинитися, уникнути різких слів, негативних узагальнень та перебільшень (*“Від тебе ніколи не почуєш нічого розумного”, “Ти завжди брешеш”, “Таких, як ти, і у в’язницю не беруть”* тощо), загрозливих оборотів у якості попереджень (*“Дивіться ж мені, щоб зробили...”*, *“Спробуйте мені тільки не...”*). Це ображає вихованців, підриває довіру до здатності педагога бути справедливим.

Виділяють і негативні стереотипи педагогічної поведінки, що породжують незадоволення учнів вчителями, стимулюють розвиток конфліктів: емоційні спалахи, дратівливість через дрібниці; безпідставні дії; використання дитячих методів дисциплінування, відкритий розподіл учнів за симпатіями; залякування, вимоги у формі погроз; надмірна фіксація уваги на недоліках учнів; привселюдні образи; втручання у світ особистісних стосунків хлопців і дівчат; негативна оцінка інших вчителів при учнях тощо.

О. С. Чернишов виділяє три фази перебігу конфліктних педагогічних ситуацій.

Перша фаза — гострий початок конфлікту з порушенням соціальних норм та цінностей одним із учасників ситуації. Друга — реакція “суперника” у відповідь, від форми та змісту якої залежить результат конфлікту та його наслідки — напрям перебудови відносин, які були раніше.

Третя фаза — відносно швидка та радикальна зміна норм і цінностей (іноді навіть до зруйнування окремих норм) у двох різних напрямках: покращення чи погіршення відносин, що склалися раніше [2: 9].

Продемонструємо вищезазначені два напрями на прикладах.

“Учень Євген К. систематично порушував дисципліну на уроках та під час перерви. На уроці він завжди викрикував з місця, демонстративно коментував відповіді учнів. Коли вчителі робили зауваження, Євген сперечався з ними. Під час перерви хлопець часто бігав коридорами, штовхав своїх однокласників, ображав дівчат. Класному керівникові було важко владнати ситуацію, оскільки розмови з учнем не допомагали, а бесіда з матір’ю не дала результату. На класній годині, під час розподілу обов’язків між учнями, Євгена призначили відповідальним за дисципліну. Хлопець дуже серйозно віднісся до цього призначення. З того часу він став взірцем для своїх однокласників”.

Як бачимо, правильні дії вчителя призвели до позитивного вирішення конфлікту, тобто відносини між учасниками покращилися.

“Урок йшов як звичайно. Вчителька з математики приступила до пояснення. Раптом вона почула позаду себе виразний скрип. З виразу обличчя вона відразу визначила, що це зробив Сергій З., і, не замислюючись, суворо сказала, щоб він припинив скрипіти, інакше його виженуть з класу. Вона і не підозрювала, що провал її уроку почався, оскільки вона піддалася на провокацію (не змогла швидко проаналізувати та оцінити конфліктну ситуацію). Вчителька продовжила своє пояснення, але скрип

відновився. Тоді вчителька підійшла до хлопця, взяла з парти його щоденник і записала зауваження (перехід до дії — виникнення конфлікту). Коли зауваження було записано, Сергій З. став скрипіти ще голосніше, відверто знухаючись над учителем. Ледве стримуючи себе, вона почала кричати, що вижене його з класу. Це була чергова помилка молодшої вчительки (вона не виходила з конфлікту, а ще більше посилювала його). Вчителька в цьому випадку поставила себе в такий стан, коли її авторитет публічно, на очах у дітей, падав. Хлопець не тільки не вийшов з класу, а ще більше продовжував сперечатися, тоді вчителька грюкнула журналом і сіла за стіл. Але це ніяк не подіяло ні на учня, ні на клас. Пролунав дзвінок, і зі сльозами на очах вчителька увійшла до вчительської, де всі співчували їй, слухаючи розповідь про зірваний урок”.

Вчителька зробила відразу дві педагогічні помилки. Перш за все, якщо б вона врахувала особливості Сергія З. (*нахабний, нерозумний, полохливий*), то зрозуміла б, що достатньо було взяти щоденник і покласти до себе на стіл, тим самим викликати у нього стимул добре працювати на уроці. Друга помилка — це втрата дорогоцінного для вчителя часу на запис зауваження та залучення до конфлікту уваги всього класу. Отже, неправильні дії вчительки призвели до негативного вирішення конфлікту, відносини між учасниками погіршилися, більше того, її авторитет було підірвано.

Перша із запропонованих ситуацій свідчить про те, що вчителька вибрала правильну стратегію поведінки, адже вона не тільки розв’язала конфлікт, а й налагодила стосунки з учнем, допомогла йому знайти “своє місце” у шкільному колективі.

Наступна ситуація показує нам неправильну модель поведінки, тому що вчителька повинна була звести конфлікт нанівець ще на початковій стадії, а не загострювати його. У такий спосіб вона не підірвала б свій авторитет серед учнів та не дала б змогу Сергієві З. зірвати урок.

Н. П. Волкова поділяє шкільні конфлікти на прості та складні.

Прості вирішуються вчителем без зустрічної протидії учнів за допомогою організації їхньої поведінки у школі (зупинення бійки, сварки між учнями тощо). Серед складних педагогічних конфліктів розрізняють **конфлікти діяльності, конфлікти поведінки, конфлікти взаємин**.

Конфлікти діяльності виникають з приводу виконання учнем навчальних завдань, успішності, пізнавальної діяльності, ситуацій, коли учні не виявляють готовності оперативно виправити власну помилку.

Вчитель висловлює незадоволення, учні вступають у суперечку або демонструють образу [4]. Наприклад, *“У семестрі виходило 8, а поставили 7”*, або: *“Клас писав контрольну роботу з української літератури. Отримавши зошит і побачивши, що вчитель поставив “двійку”, учень перед усім класом і в присутності вчителя розірвав зошит...”*.

Конфлікти поведінки, вчинків виникають з приводу порушення учнем правил поведінки у школі та поза нею. Вчитель висловлює незадоволення порушенням поведінки, не пов’язаної безпосередньо з навчальною діяльністю. Найчастіше це грубощі учнів педагогам, агресивна поведінка з однокласниками, пустощі, що проявляються як протест проти низької оцінки [4]. Наприклад, *“Вчитель заходить до класу і бачить, як учень кидає в свого однокласника портфель. Портфель пролітає над головою хлопця і розбиває вікно...”*, інша ситуація: *“Вчитель заходить у 8 “В” клас. У кабінеті вікно відчинене, а на підвіконні сидять три учні і палять. Постає питання: йти до директора школи чи знайти якийсь інший шлях вирішення цього конфлікту...”*.

Конфлікти взаємин виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів. Вони найбільш тривалі та деструктивні. Постають на ґрунті недоброзичливих стосунків як наслідок постійних попередніх конфліктів діяльності або поведінки, вчинків. Створюють взаємно упереджене сприйняття вчителем і учнем [4]. Наприклад, *“Я тільки повернувся і попросив олівець в одного, а вона вже зауваження в щоденник пише!”*; *“Як що не по ній, то відразу починає кричати і лаятися!”*.

К. М. Левітан описує шість типів конфліктів, характерних для педагогічної діяльності:

1. Конфлікти, зумовлені різноманіттям професійних обов’язків педагога. Усвідомлення неможливості однаково добре виконати всі свої справи може призвести сумлінного педагога до внутрішнього конфлікту, до втрати впевненості в собі, розчарування в професії. Такий конфлікт є наслідком поганої організації праці педагога, його подолання можливе на шляхах вибору головних, але в той же час реальних і посильних завдань і раціональних засобів і методів їх вирішення.

2. Конфлікти, що виникають через різні очікування тих людей, хто впливає на виконання професійних обов’язків вчителя. Працівники органів освіти, керівники шкіл, колеги, учні та батьки можуть оскаржувати вибір учителем засобів, методів, форм навчання і виховання, правильність виставлення оцінок учням і т. д.

3. Конфлікти, що виникають через низький престиж окремих предметів шкільної програми. Музику, працю, образотворче мистецтво, фізкультуру зараховують до “другорядних” предметів, у той час як престиж будь-якого шкільного предмета повинен врешті-решт визначатися особистістю вчителя, якістю його роботи.

4. Конфлікти, пов’язані з надмірною залежністю поведінки вчителя від різних директивних розпоряджень, планів, що залишають малої простір для самостійності.

5. Конфлікти, в основі яких лежить протиріччя між багатогранними обов’язками і прагненням до професійної кар’єри. В умовах школи вчитель має мало можливості зробити службову кар’єру — мало хто з учителів займає посади директора школи і його заступників.

6. Конфлікти, зумовлені розбіжністю цінностей, які пропагує вчитель у школі, з цінностями, які спостерігають учні поза її стінами. Педагогу важливо бути психологічно готовим до прояву егоїстичності, грубості, бездуховності в соціумі і в школі, щоб відстояти свою професійну позицію [5].

Отже, проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває все більшого значення для сучасної школи. Породжена вона динамічним розвитком суспільства, зміною соціальних орієнтирів, що поглиблює проблему поколінь, ускладнює стосунки учителів та учнів, учителів між собою та з адміністрацією.

О. С. Чернишов стверджує, що конфліктна педагогічна ситуація триває недовго, але саме це підсилює напругу психологічного протистояння вчителя та учня. Процес психологічного протистояння має гострий характер і в разі поразки вчитель може втратити свій авторитет [2: 46].

У професійній діяльності педагога проблема конфлікту набуває особливої складності, тому що розвиток дитини відбувається через подолання об’єктивних (не нами і ними створених) суперечностей. Педагогічний конфлікт не повинен вносити додаткових, суб’єктивно обумовлених труднощів у процес розвитку особистості. Здатність не тільки безболісно вирішувати, але і попереджати виникнення конфліктів — одна з найважливіших професійних і людських здібностей педагога.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому опрацюванні конфліктних педагогічних ситуацій, аналізі основних стилів поведінки, що сприятимуть вирішенню конфліктів або запобіганню їх.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Управління конфліктами в колективі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://center.uct.ua/distants/courses/ru02/htm/p08_01.htm
2. Чернышев О. С. Практикум по решению конфликтных педагогических ситуаций / А. С. Чернышев: Учеб. пособие. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО “МОДЭК”, 2010. — 192 с.
3. Поєнко О. М. Розуміння вчителем особистості учня підліткового віку як фактор вирішення міжособистісних і педагогічних конфліктів: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / О. М. Поєнко. — К., 2001. — 20 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/2292/85/>
5. Типи конфліктів у педагогічній діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://psi-help.com/pdruchnik-z-psixologchno-pedagogki/19-pdruchnik-z-pedagogchno-psixolog/133-tipi-konflktv-u-pedagogchnj-dyalnost.html>